

قازاق ەمشلىكى

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

ءجۇنس سماعۇل ۇلى
قازاق ەمشلىگى مەن دارىگەرلىگى

شىنجاڭ ھالىق باسپاسى
ءۈرۈمچى 2009

图书在版编目 (CIP) 数据

哈医小常识: 哈萨克文/朱尼斯著. — 乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 1986. 12 (2009. 5 重印)

ISBN 978—7—228—01104—9

I. 哈... II. 朱... III. 哈萨克族—民族医学—哈萨克语
(中国少数民族语言) IV. R293.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2009) 第 064194 号

责任编辑: 再努拉

责任校对: 麦克汗

封面设计: 夏提克

哈医小常识(哈萨克文)

朱尼斯 著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001)

新疆新华书店发行

新疆生产建设兵团印刷厂印刷

787×1092 毫米 32 开本 5.75 印张

1986 年 12 月第 1 版 2009 年 5 月第 3 次印刷

印数: 5901—8900

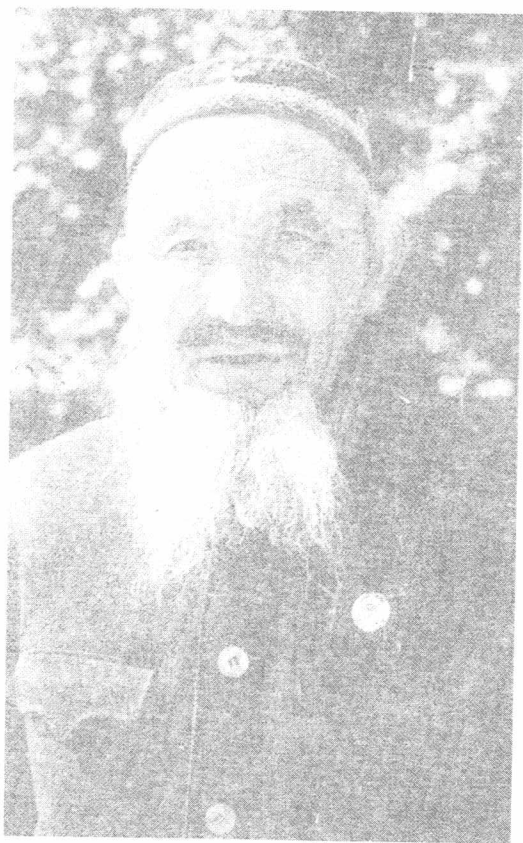
ISBN 978—7—228—01104—9 定价: 12.00 元

جاۋاپتى رەداكتور: زەينۇللا سانىك ۇلى
جاۋاپتى كوررەكتور: ماكەيقان مامىرقان قىزى
مۇقاباسىن جوبالاعان: شاتتىق اغسا

قازاق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگى

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ءۇرمجى قالاسى وڭتۇستىك ازاتتىق كوشەسى 348 - اۋلا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ ءوندىرىس قۇرىلىس بىڭتۇاننىڭ باسپا زاۋودىندا باسىلدى
فورماتى 787 × 1092 1/32 ، 5.75 باسپا تاباق
1986 - جىل، جەلتوقسان، 1 - باسپاسى
2009 - جىل، مامىر، 3 - باسىلۋى
تىراجى: 5901—8900
ISBN 978—7—228—01104—9
باعاسى: 12.00 يۋان

قازاق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگىنىڭ تەك - تامىرلارى

(الغى ءسوز ورنىنا)

قازاق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگىنىڭ ۇزاق تارىخقا يە
ەكەندىگى، ونىڭ تەك - تامىرلارىنىڭ وتە ارىدا جاتقاندىغى
جونىندە فاكتىلەر بارغان سايىن كوبەيۋدە.

«ەجەلگى ياسى، تاراز، وتىرار قالالارىنىڭ
قازىندىلارنىان سۇ قۇبىرى مەن اۋىز سۇدى تازارتان سۇزگى
قۇبىرلاردى پايدالانغانى انقتالدى» («ءبىلىم جانە ەڭبەك»
جۇرنالىنىڭ 1984 - جىل 12 - سانىنان). بۇل قالالار
قازاقتىڭ ورتا عاسىر كەزىندە گۈلدەنگەن قالالارى. وعان
ورناتىلعان تازارتقىش جابدىقتارعا قاراپ ءبىز سول كەزدەگى
قازاقتىڭ ساۋلەت ونەرىنىڭ، قالا قۇرىلىس ونەرىنىڭ،
گىگىەنالىق ورەسىنىڭ وتە جوعارى دارەجەدە دامعاندىغىن
كورە الامىز.

«6 - عاسىرداعى قارايىپ قورعاننىان ءبىر ادامنىڭ
قاڭقاسى تابىلعان، ونىڭ باس سۇيەگىندە ويىعى بار ەكەن،
مۇنى زەرتتەي كەلە عالمىدار كەزىندە بۇل ادامنىڭ شەكەسىنە
وپەراتسىيا جاسالغاندىغىن، وپەراتسىيادان كەيىن دە ونىڭ تالاي
جىل ءومىر سۇرگەندىگىن انقتاعان.» («ءبىلىم جانە
ەڭبەك» جۇرنالىنىڭ 1985 - جىلغى 7 - سانىنان). ادام

باسىنا وپەراتسىيا جاساۋ ارىنە مەدېتسىنا جوعارى دارەجەدە دامىغاندا عانا ورنىندالاتىن جۇمىس. ءبىز وسى ءبىر فاكتىنىڭ وزىنەن اتا - بابالارىمىزدىڭ بۇدان 13 عاسىر بۇرىن شەكەتاسۋ (ترەپاناتسىيا) سياقتى كۇردەلى وپەراتسىيالاردى جاساي بىلگەندىگىن اڭعارالامىز.

«7 - عاسىرعا جاتاتىن ءبىر قورعاننان تابىلعان قاڭقاننىڭ ءبىر اياعى تىزەدەن تومەن كەسىلگەن، ءبىرتالاي جىل اعاش ايلاق پايدالانغانى انىق بولدى. بۇعان قاراپ حالىق ەمشىلەرى كەلتە كەسۋ (امپۇتاتسىيا) وپەراتسىياسىن دا شەبەر ورنىنداعان دەپ تۇجىرىم جاساۋعا بولادى. » («ءبىلىم جانە ەڭبەك» 1985 - جىل 7 - سانىنان). وسىنىڭ وزىنەن - اق ەرتەدەگى قازاق ەمشىلەرىنىڭ وسال جۇمىس تىندىرماغاندىعىن، ولاردىڭ وزىندىك مەدېتسىنا ورەسىنىڭ نەداۋىر بىىك بولغاندىعىن كورۋگە بولادى.

كەزىندە ءبىزدىڭ اتا - بابالارىمىزدىڭ اراسىنان ايگىلى شىپاگەردە شىققان. الەمنىڭ 70 تەن ارتىق ءتىلىن مەڭگەرىپ، دۇنيە عىلىمىنىڭ 2 - ۇستازى اتانغان ءال - فارابى ۇلاعاتتى عالم ءارى ۇلكەن دارىگەر بولعان. عالمىنىڭ زامانداسى، بەلگىلى اراب جازۋىشى يىن - ابى - ۇسايبعا ءوز شىعارمالارىنىڭ بىرىندە ءال - فارابىدىڭ مەدېتسىنا سالاسىندا دا قوماقتى جۇمىستار تىندىرعانىنا توقتالا كەلىپ: «ول مەدېتسىنا (سىناغا تۇت - تىپ) سالاسىندا، اسىرەسە بۇيرەك اۋرۋىن ەمدەۋدىڭ بىلگىرى ەدى. . . » دەپ جازعان («ءبىلىم جانە ەڭبەك» 1984 - جىل 12 - سانىنان). قازاق سوۋەت ەتتىكىلوپەدىياسى 2 - تومىنداى عالم اتامىز جونىندەگى ەگجەي - تەگجەيلى تانىستىرۋدا: «ءال - فارابى

مەدېتسىنا سالاسىندا «ادام اعزالارى جونىندەگى اريستوتەلمەن الشاقتىعى جونىندە گالەنگە قارسى جازىلعان زەرتتەمە»، «تەمپەرامەنت تۋرالى» دەگەن ەڭبەكتەر جازعان. وندا نەگىزىنەن مەدېتسىنانىڭ نازارىيالىق ماسەلەرىمەن اينالىسىپ، مەدېتسىنا ونەرىنىڭ ءپانىن، مىندەت - ماقساتىن انىقتاپ بەرۋگە تىرىسادى» دەلىنگەن. «فارابىدىڭ ارتىنان بىلەسە شىعپ جولدىن قۇعان شاكىرتتەرى كوپ بولدى. ولاردىڭ شىنەن ەڭ الدىمەن ورتا ازىيانىڭ ۇلى عالمى ءابۇ - الى - يىن - سىنانى ايتىۋعا بولادى. بۇل كىسىنىڭ دۇنيەگە كوزقاراسى، عىلمى ەڭبەكتەرى كوپتەگەن جاعىنان ءال - فارابىگە وتە ۇقساس. ءال - فارابىدەن ءتالىم العانىن ول ءوزى دە جازىپ كەتكەن» (بۇل دا سوندا). فارابىدىڭ بۇل شاكىرتى كەيىن كەلە دۇنيەگە تانىلعان ايگىلى عالم، ۇلكەن دارىگەر بولسىپ جەتەلەدى. شىعسى زەرتتەۋشىلەرى اراسىندا «قوس فارابى» اتاندى. ونىڭ ءبىرى — ءال - فارابىدىڭ ءوزى، ەكىنشىسى — ءابۇسىنا ەدى. ءابۇسىنانىڭ «قانۇن» دەگەن كىتابى 400 جىل بويى ەۋروپانىڭ مەدېتسىنا وقۇلىعى ەسەپتەلىنىپ كەلدى. سوندا عالم ءوزىنىڭ «تامىر ۇستاۋ ارقىلى 60 اۋرۇدى انىقتاعاندىن» جازعان («ءبىلىم جانە ەڭبەك» 1985 - جىل، 7 - سانىنان).

مۇنىڭ ءوزى عالم اتالارىمىزدىڭ ءوز كەزىندە بۇكىل دۇنيە مەدېتسىناسىنىڭ الپى ۇستازدارى بولغاندىن، ولاردىڭ قالدىرعان اسىل مۇرالارى سوڭعى ۇرپاقتىڭ دارىگەرلىك وقۇلىعى رەتىندە تالاي عاسىر تاعىلىم تۇماسى بولغاندىن سىپاتتاپ بەرەدى.

كورپ و ترسزدار، ەرتەدەگى قازاق قالالارىنىڭ
 نىسبىلارىنان تابىلعان دەرەكتەرگە جانە «قوس فارابىدىڭ»
 ارتقا قالدىرعان اسىل جازبا مۇرالارىنا قاراپ 6 -
 عاسىردىن 11 - عاسىرغا دەيىنگى ارالىقتاعى بەس - التى
 عاسىردىڭ ءون بويىندا قازاق مەدىتسىناسى كەرەمەت دامىعان
 دەۋگە بولادى. سول كەزدەگى كۇردەلى وپەراتسيالار، كۈللى
 دۇنيەگە تانىلعان مەدىتسىنالىق وقۇلىقتار وسىنى ايىقتاپ
 وتىر. 11 - عاسىردىڭ اياعى 12 - عاسىردىڭ
 باسىندا قازاق ساحاراسىنا جاسالغان سۇراپىل شاپۋىل وسى
 ەبىر گۈلدەنگەن دۇنيەنىڭ كۈلۈن كوككە ۇشىرعان.
 شىڭشىس خان اياعى جەتكەن جەردەگى قالالاردى ويرانداپ،
 ونداى اسىل مۇرالاردىڭ تامتىعىن قالدىرماي ورتەپ
 وتىرعان. سونىمەن جازبا مۇرالار — ءوز زامانىنداعى
 مەدىتسىنانىڭ بىىك مۇنارالارى ەسەپتەلىنگەن «قوس
 فارابىدىڭ» جازبالارى اراب ەلدەرى مەن ەۋروپا ەلدەرىنىڭ
 قولىندا قالدى دا قالا قازاقتارى قۇر قول بوسىپ تاۋ ساعالاپ
 شىعا بەردى. قازاقتىڭ ءوز اتا - بابالارى قالدىرعان اسىل
 جازبا مۇرالار ەل قولىنا ءوتىپ كەتە بەردى دە قولىندا
 قالعانى سول ەبىر وسكەلەڭ مەدىتسىنانىڭ قالدىعى،
 اتامىزدىڭ الپ شاراسىنىڭ سارقىتى عانا بولدى. ارينە،
 فارابى زامانىنىڭ كەرەمەت دامىعان مەدىتسىناسىنىڭ دا ارعى
 تەگى، تۇعان توپىراعى بار عوي، قازاقتىڭ حالىق
 مەدىتسىناسى وسى توپىراقتا تۇىپ، بىردە ورنەپ، بىردە
 تومەندەپ وتىرعان تارىزدەنەدى. فارابى ءداۋىرى سونىڭ ءدال
 بىىكتەگەن ءداۋىرى بولپ ونان كەيىن قايتا قۇلدىلاپ
 قۇرىپ كەتە جازداعان سياقتانادى. ەبىراق، قاشان دا اتانىڭ

ئىزىن بالا، اتتىڭ ئىزىن تاي باسىپ كەلگەن عوي، اتادان قالغان سارقىت خالىق قولىدا قايتا تۇنىداپ، ارعى زاماننىڭ ئاغىزى - ئاڭگىمەسى نەگىزىدە خالىقتىن تۇس العان ەمكۈستىك پەن دارىگەرلىك دۇنيەگە كەلەدى. ۇرپاقتان - ۇرپاقتا، اتادان - بالاغا جالعاسىپ كەلە جاتقان خالىق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگىنىڭ تەك - تامىرلارى، مەنە، وسىنداي.

قازاق خالىقىنىڭ ەجەلگى ەمشىلىك جانە دارىگەرلىك مۇرالارىنىڭ جوعارىدا ايتىلعانداي ورەلى نەگىزدەرى، سارقىلماس قاينارى بولغان. كىيگىنەلىق تازارتقىشتاردان تارتىپ ادام باسنا جاسالغان كۈردەلى وپەراتسىيە دەيىنگى ارالىقتا ۇلان - اسىر مەديتسىنالىق وئەردىڭ جەردە كومىلىپ جاتقانىدى، ەبىزدىڭ يەلىك ەتىپ جۇرگەندەرمىز تەك سونىڭ ئاغىزىغا اينالغان ازىعتاي تالشىقتارى مەن جۇرناقتارى عانا ەكەندىگى وسىنىڭ وزىنەن - اق بەلگىلى. سول تالشىقتار مەن جۇرناقتاردى قورىتا كەلگەنىمىزدە خالىق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگىن مىناداي تۇرگە ايرىۋعا بولار دەپ مەجەلەيمىز:

1. خالىقتىن كىيگىنە

گىيگىنە دەگەنىمىز — تازالىق، زارارسىزداندىرۋعا قاراتىلغان جالپىلىق عىلمىي اتاۋ. ەبىزدىڭ قازاقتا ەجەلدەن قالپىقا تۇسىپ سالتقا اينالغان گىيگىنەلىق تارتىپتەر بار. مىسالى، تاماقتانۋدىڭ الدى - ارتىندا قول جۋادى، تاماقتان

كەيىن ئۆز شايىقىدى، دەنەنى تازا ۇستاپ سۇغا قۇيىنادى،
تىرناق، شاشتارىن دەر كەزىندە الپ تازالاپ تۇرادى،
ايەلدەر شاشىن ايرىقشا باپتايدى. تازا بۇلاق كوزدەرسىن
زىدەپ تاۋىپ، ئۆز سۇغا پايدالانادى. تاماقتى پىسىرىپ
جەپ، سۇدى قايناتىپ شەدى. شىكى سۇ ءىشپ، شىكى
تاماق جەۋدى زىاندى، تاغلىق دەپ بىلەدى. . . مۇنىڭ
ءبارى ساناعا ءىسىپ، كوڭلىگە قونىپ، ءار قازاقتىڭ
جۈرەگىنە ابدەن ۇيالاپ العان. تەگىندە قازاق سۇدى
تازارتقىش رەتىندە كەڭىنەن پايدالانۋدان سىرت، بوقىرلاۋ،
زارارسىزداندىرۋدىڭ ەڭ ەبدەيلى قۇرالى وت بولعان.

رەتەرەكتە قازاق ساحاراسىن ارالاعان ءبىر دارىگەر
مىناداي ەستەلىك قالدىرعان: قازاقتار شەشەكتى دەر كەزىندە
انىقتاپ، ونىڭ جاپپاي جايلىپ كەتپەۋى ءۇشىن شارالار
قولدانغان، ئۇىرعان ادامدى كىىز ۇيدە جەكە ۇستاپ، وعان
كۈتۈشى ەسەبىندە بۇرىن وسى ئۇرۇمەن ئۇىرعان ادامدى
قويىعان. شەشەكپەن ئۇىرعان ادام قايتىس بولسا، ول
تۇتىنعان زاتتاردى تۈگەلدەي ورتەپ، تابىتتى ەلسىز، ئۇلاق
ورىنغا جەرلەگەن، 2 — 3 جىلعا دەيىن ول قونىسقا
قونباغان، قۇرت، الاپەس، ت. ب. كۈردەلى ئۇرۇلارعا دا
وسىنداي شارا قولدانغان.

ساحارالىق ءومىردىڭ وزىنە لايىق كەلەتىن بۇدان باسقا
دا ءبىرقىدىرۋ بوقىرلاۋ شارالارى بولعان. ونىڭ ءبارىن
ءتىزىپ شىعۋ قاجەتسىز شىعار.

2. تەكسەرۋ، دياگنوز قويۇ، داۋالاۋ

ھەلگى ھالىق ھەشلەرى اۋرۇدى جۇقپالى جانە جاي اۋرۇ دەپ، ناۋقاستىڭ سىرتتا جانە شتە بولۇنا قاراي سىرتقى جانە شكى اۋرۇ دەپ بولگەن. ادامنىڭ اپەتتە، كوز جانارىنا، تاماقتانۇنا، ءجۇرسى - تۇرىسىنا جانە تامىر سوعۇنا قاراپ ناۋقاسىن ايسىپ، سىتقى - سۇيىق پارىقتاپ، دياگنوز قويىپ وتىرعان. جاي اۋرۇلاردى ءوز ۇيىندە داۋالاپ، جۇقپالى، كۇردەلىسى اۋرۇلاردى جەكە كۇتىمگە الىپ، ءۆي شىنە ءۆي تىگىپ بولەك داۋالاعان. وسىنداى ادستەرمەن قازاق ساھاراسىندا كوپ كەزىگەتىن تەمىرەتكى، شىقان، كۇبىرتكى، بەزگەك، كوكىرەك اۋرۇ، تالما، مۇرىنعا جەل ءتۇسۋ، ت. ب. اۋرۇلاردى داۋالاپ، كەيىرەۋىنىڭ ءونىمدى شارالارىن دا تاپقان.

قازاق ساھاراسىندا سوعىستىڭ كوپ بولعانى ءمالىم عوي. وسى سوعىستا قازاق جاساقتارى قۇرامىندا «جارقىشلار» دەپ اتالغان ھەشلەر جۇرگەن ەكەن، ولار شايقاستاردا جارالانغان جارالىلارعا دارىگەرلىك كومەك كورسەتىپ، ەمدەپ - دومداپ وتىرعان. 16 - عاسىردا وتكەن دوسپانبەت جىراۋدىڭ: «جارقىشلار جوق پا ەكەن، جارماي بىلتە سالارعا» دەۋى دە وسىنى راستادى.

قازاق ساھاراسىنىڭ ۇلكەن شىپاگەرىنىڭ ءبىرى — سىنىقشىلار مەن وتاشىلار بولغان. سىنىقشىلار تەك سىنىق

سالعان، ال وتاشلار سىنعان، شىققان مۇشەلەردى سالۋمەن بىرگە ونى باپتاپ، جەتىلدەرە بىلگەن. جەر قىرتىسى كۈردەلى، تاۋلى وڭىردەگى كۈشپەلى خالىق ءۇشەن ەكىنىڭ بىرىندە شىرعالاڭ شىعاراتىن كادىكتەر ءتونىپ تۇراتىن. سول سەبەبتى اتتان جىعىلىپ نەمەسە شوقپارلاسپ قالىپ مەرتىگە تىن نەمەسە سۈيەك سىندىراتىن جايتتەر وتە كوپ ۇشرايدى. سىنىقشىلار مەن وتاشلار وسىنداي ومىرگە ۇيلەسكەن دالا ماماندارى ەدى.

قازاقتار قان تاسۋ، قان بۇزىلۋ، قان باسىم اۋرۇلارىن ەرتەدەن ەمدەپ بىلگەن. ولاردىڭ وسىنداي اۋرۇدى ەمدەيتىن شەرتبەك، قانداۋىر، قارىقتىق سىياقتى اسپاپتارى بولعان. قان تاسۋ، قان بۇزىلۋ اۋرۇنا شالدىققانداردىڭ ماڭدايىنان نەمەسە شەكەسىنەن قان الىپ، مۇنى ادام دەنەسىندەگى «ارام قاندى» شىعارىپ تاستاۋ، دەپ تۇسىنگەن. قان الاتىن ادامنىڭ قانىنىڭ از - كوپىنە قاراي قاتاڭ پارىقتاعان جانە قان الدىراتىن ادامعا تۈزى اشتى تاماقتى شىكىزبەي، باپتاۋ، ساقتانۋ شارالارىن قولدانىپ وتىرعان.

قازاقتار دارىگە جىعۋ ءتاسىلىن دە ەرتەرەكتە قولدانعان، قازاق ەمىشلەرى ءبىرشاما كۈردەلى اۋرۇلاردى — قۇرتقا شالدىققانداردى ناۋقاس جاعدايىنا قاراي توپىنعا جىعۋ، سىناپقا جىعۋ، الماسقا جىعۋ، ت. ب. تاسىلدەردى قولدانعان. مۇنىڭ ءوزى «ۋدى ۋ مەن قايتارىپ» ادام بويىنداعى دەرتتى سول اداممەن بىرگە ابدەن قالجىراتادى دا مىكروپتى قىرادى، سونان سولڭ ادامنىڭ ءوزىن شۇعىل كۈتىمگە الىپ، كۇرت كوتەرۋدىڭ امالىن سىتەيدى. وسلايشا مىكروپ ءولىپ، ادام ساۋ قالادى. ءبىرقىدىرۋ

ناۋقاستارغا مۇنىڭ ۇلكەن شىپالىق رولى بولغان. سوندىقتان قازاق ەمىشلەرى بۇل ەادىستى كوپ قولدانغان، ەبىراق مۇنداي داۋالاۋدىڭ بابى قىيىن، حاتەرى كوپ بولغان. مۇنداي ەدارىنى ۇستاي الاتىن ادام عانا ورىنداي العان، بابىن بىلمەۋدەن نەمەسە بابى بويىنشا كۈتەۋدەن اۋىر زارداپتار كەلىپ شىققان.

پىسيحولوگىيالىق جانە فيزيولوگىيالىق جاقتان داۋالاۋدى دا حالقىمىز ەرتەدەن قولدانا بىلگەن. مىسالى، كوزىنە اق تۈسكەن ادامغا دەم سالىپ اعىن ۇشىرۋ، تالىپ قالغان ادامدى سىتىق نەمەسە سۋىق سۋمەن ۇشىقتاپ نەرۋ جۈيكەلەرىن وياتۋ ياكى قامشىمەن جىندى بولغان ادامنىڭ دەنەسىن تىتىركەندىرىپ رۋحى نەرۋوسىن قالپىنا كەلتىرۋ، ەش كىرنەسى ۇستاعان، شانشۋ ۇستاعان ادامداردىڭ شىنە نەمەسە شانشۋ ۇستاعان جەرىنە سىتىق ورامال باسۋ، كوزىگە تەرىسكەن شىققاندا قاسىقتى قىزدىرىپ باسۋ، سىتىعى ورلەگەن ادامدى سۋىق توپىراققا وراپ نەمەسە سۋىق ورامال باسىپ قىزۋىن قايتارۋ، ت. ب. لاردىڭ ەبارى دە پىسيحولوگىيالىق جانە فيزيولوگىيالىق ادىسپەن داۋالاۋعا جاتادى. سول سياقتى شوپىرىلغان، قۇياڭ بولغان، قول - ايعى قاقساعان، جەل ۇستاعان اۋرۇلاردى دا بايىرىعى قازاق اراسىنا ەتۈسىرۋ، جەر بۇلاۋ، وشاق بۇلاۋ، برعاي بۇلاۋعا سالۋ، تۇزعا بۇلاۋ، كۈنگە، وتقا قاقتاۋ، 72 ەتۈرلى ەشوپتىڭ سۋىنا شومىلدىرۋ، مالدىڭ قارىنىنا وراۋ، تەرىگە ەتۈسىرۋ، قۇمغا ەتۈسىرۋ، جانە باسقاداي امال ارقىلى سىتىق وتكىزۋ، ت. ب. تاسىلدەرمەن داۋالاپ كەلگەن. بۇلاردىڭ دا وزىندىك شىپاسى بولغاندىن بۇرىنراققا ەوز

كوزىمىزبەن كورگەن دە ەدىك.

قازاق اۋىلدارىندا جەرگىلىكتى تۋىت انالاردا بولعان. بۇل مىندەتتى كوپ بالا تاپقان، تاجىرىيەلى قارت انالار وتەپ وتىرعان، بوساناتىن ايەلگە قالجا دايىنداۋ، بوسانغاننان كەيىن سورپالاپ بۇنىن بىكىتۋ، جاڭا تۋىتتى جىلىلاپ كۈتۋ، سۇيق سۇ ۇستاتباۋ، قاتتى سۇيەك كەمىرتىپ، يەن ۇيدە قالدىرماۋ، ت. ب. لاردىڭ ۇبارى دە عىلمى نەگىزدەن تۋىنداعان تارتىپتەر. سول سياقتى جاس نارەستەنى باپتاپ ۇسىرۋ، ۇبىر كۈن تۈزدى سۇعا، ۇبىر كۈن سابىندى سۇعا شومىلدىرىپ دەنەسىن پىسىرۋ، ارا - تۇرا مايغا سىلاۋ، قول - ايامىن سوزىلار، بەسىككە سالىپ ۇتۈزۋ دەنەلى ەتىپ ۇسىرۋ، 40 كۈندى شارت ەتىپ بەلگىلەۋ سياقتىلار دا وسىزامانى بىلا تارىيەلەۋ عىلىمىنىڭ ۇتۈپ توركىنى ەكەنىن اڭعارتادى.

قازاقى ەمدەۋ ادستەرىنىڭ مۇنان باسقادا تۈرلەرى كوپ. مىسالى، ۇزىپ داۋالاۋ (شوپىرىلغاندى ۇزۋ، جەل تۇرعان جەردى ۇزۋ، ساقىنانى ۇزۋ، ت. ب.)، ۇقالاپ داۋالاۋ، بىلمە سياقتى اۋرۋدى دەم شىعارىپ داۋالاۋ، ۇسىكتەن، سىتىقتان ساققانۋ جانە ۇسىككە شالدىققاندا نەمەسە سىتىق تىپىپ قالعاندا قولدانىلاتىن قاراپايىم شارالار. ت. ب. ۇبىز بۇل جەردە تەك باستى - باستىلارنىڭ عانا باسىن شولىپ وتتىك.

داۋالاۋدىڭ دالا ومىرىنە ۇيلەسىمدى باسقا تۈرلەرى ەلى دە زەيىن قويا زەرتتەۋدى كۈتىپ تۇر. ال، عاسىرلار بوى مال شارۋاشلىعىمەن شۇعىلدانىپ مول تاجىرىيە توپتاعان قازاق حالقى جونىنەن ايتقاندا مال ەمكۈستىگى مەن مال

دارىگەرلىگى ئوز الدىنا چاتقان ئېىر توبە. ويىمىزدى قورىتىپ ئېىز بۇل جەردە تەك تالاپتىغا تاقىرىپ كوپ دەمەكپىز.

بۇل جەردە ايتا كەتەتىن تاغى ئېىر جايت بار. ارعى زاماننىڭ كورسوقىر باقىسلارى مەن بەرگى زاماننىڭ دۇمشە مولدالارىن ئېىز خالىق ەمشىلەرىنىڭ قاتارىنا قوسا المايمىز. ولاردىڭ ەلدى الداپ جەپ خالىقتى قاقسانقاندىن كەشە كوزبەن كورگەمىز. سوندىقتان خالىقىمىز: «باقىسعا بارما، باسنان كەشكەنگە بار»، «مولدالاردىڭ تىلەۋى جامان، ادام ولسە ەكەن دەيدى» دەگەن سوزدەردى بەكەرگە ايتپاعان، بۇل دا باستان كەشكەندەردىڭ بارشاعا ايان شىندىعى.

3. دارىگەرلىك

قازاق ەمشىلىگى مەن دارىگەرلىگى ەكەۋى ەكى نارسە. ئېىراق كوپ جاعدايدا ەكەۋى ئوزارا سايكەسىپ وتىراتىندىق. تان قاتار ايتىلىپ، ومىرگە ەگىز بولپ كەلگەن. قازاق دارىگەرلىگى دە زەرتتەلمەي چاتقان سۇبەلى سالا، ونىڭ دا ئتۇرى كوپ، باستىلارى مىنالار:

(1) ازىقتىق دارىلەر: «اس - ادامنىڭ ارقاۋى» دەيدى قازاق، بۇل ادامنىڭ ادام بولپ تۇرۋىنىڭ نەگىزى. ال، وسى ازىقتاردىڭ شىندە ادام ئۇشىن، اسىرەسە ناۋقاستار ئۇشىن ەرەكشە دارىلىك قۋاتى بار تاعامداردى قازاقتار وتە ەرتەدەن - اق پايدالانا بىلگەن. دارىلىك قۋاتى بار تاعامداردىڭ شىندە ەرەكشە اتالاتىندار:

قىمىز — ھالقىمىزدىڭ وتە ھەرتەرەكتە ەلازىزاتىنغان قادىرلى اسى. جاڭا ەرادان بۇرىنقى 5 - ەاسىردا گرەك تارىخشىسى گەردوت كوشپەلى سكىفتەردىڭ (ارعى اتا - بابامىز) بىيە سۇتىنەن اعاش بىدىسقا قىمىز اشتاتىندىغىن جازعان. 11 - 12 - ەاسىردىڭ شەجىرەسىن شەرتەتن يۋان ھاندىعى تارىخىندا شىڭخەس ھاننىڭ نايماندار اراسىندا قىمىز شىكەندىگى ايتىلادى. 1253 - جىلى كوشپەلى ھالقىتار اراسىندا بولغان جولاۋشى فرانسۇز ب. رۇبرىكاس قىمىزدىڭ اشتىتىلۋى، ەدامى، پايدالىلىقى، قىزدىراتىن كۈشى بار ەكەندىگى جونىندا ھالىمەت كەلتىرگەن. يتاليا ساياحاتشىسى ھاركوپولو (1254 - 1323) قىمىزدىڭ جاعىمدى، ەدامى سۇسىن ەكەننىن ايتا كەلىپ «اق شاراپ» دەپ اتاعان. 15 - 16 - ەاسىردا قازاقتىڭ دۇلات تايپاسىنان شىققان اىگىلى ھالىمى مۇقامەت ھايدار دۇلاتى ەڭبەكتەرىندە قىمىز قازاقتاردىڭ تاتىمدى، ەدامى تاعامى رەتىندە اتالدى. سول 15 - 16 - ەاسىردا وتكەن اىگىلى قازاق جاھانگەزى اسان قايعى ەوز ھانىنا:

شاھىلىپ جاتقان ھالقىڭ بار،

ايماعىن كوزبەن كورمەيسىڭ.

قىمىز ەشىپ قىزارىپ،

ماستانىپ قىزىپ تەرلەيسىڭ —

دەگەن ەكەن. قازىرگى ەلىم قىمىزدى زەرتتەپ، قۇرامىندا 2.5% — 2 بەلوك، 1 — 2% ماي، 4.8 — 3.5 قانت، C، A، D، pE، p ۆيتامىندەرى جانە B ۆيتامىن توبى مول، سونداي - اق دەنەگە پايدالى باسقا دا زاتتار بار دەپ وتىر. ونىڭ اۋرۇدان السىرەگەنگە،